

JISMONIY SHAXSLARDAN OLINADIGAN DAROMAD SOLIG'I BO'YICHA SOLIQ YENGILLIKLARINING SAMARADORLIGINI BAHOLASH VA IJTIMOIIY RIVOJLANISHGA TA'SIRINI O'RGANISH

To'lqin Ubaydullayev

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

Hozirgi kunda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda muhim fiskal vositalardan biri hisoblanadi. Mazkur soliq turi davlatning moliyaviy barqarorligini ta'minlash bilan bir qatorda, aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, daromadlar tengligini saqlash hamda iqtisodiy faollikni rag'batlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, soliq yengilliklari tizimi aholining real daromadlarini qo'llab-quvvatlashda va turmush darajasini yaxshilashda samarali instrument sifatida namoyon bo'lmoqda. O'zbekistonda 2019-yildan boshlab jismoniy shaxslar daromad solig'i bo'yicha yagona 12 foizlik stavkaning joriy etilishi soliq tizimini soddalashtirishga xizmat qildi. Ushbu islohot natijasida soliq bazasi kengaydi va rasmiy bandlik darajasi sezilarli oshdi. 2020-yilda jismoniy shaxslar daromad solig'i bo'yicha budget tushumlari 15 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2021-yilda 18 trillion so'mga, 2022-yilda 24 trillion so'mga, 2023-yilda 30 trillion so'mga, 2024-yilda 42,4 trillion so'mga yetdi. 2025-yilning birinchi yarmi yakunlariga ko'ra esa ushbu ko'rsatkich 24,8 trillion so'mni tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 19,6 foizga oshgan.

Davlat budjeti daromadlari tarkibida jismoniy shaxslar daromad solig'ining ulushi ham izchil ortib bormoqda. 2023-yilda umumiy davlat budjeti daromadlari 231,7 trillion so'm bo'lib, shundan 12,9 foizi jismoniy shaxslar daromad solig'i hissasiga to'g'ri kelgan. 2024-yilda esa umumiy budget daromadlari 274,4 trillion so'mga yetib, mazkur soliq ulushi 15,4 foizni tashkil etdi. 2025-yilda davlat budjeti parametrlariga ko'ra, ushbu soliq tushumlarining 48 trillion so'mdan oshishi kutilmoqda, bu esa fiskal barqarorlikning mustahkamlanayotganidan dalolat beradi. Soliq yengilliklari tizimi orqali aholini qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ham kengaytirildi. 2020-yilda jami soliq imtiyozlari hajmi 56,3 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilda 64,1 trillion so'mga, 2023-yilda 69,7 trillion so'mga, 2024-yilda esa 75 trillion so'mga yetdi. 2025-yil holatiga ko'ra, soliq imtiyozlarining umumiy hajmi 81 trillion so'mdan oshgan bo'lib, bunda jismoniy shaxslarga taalluqli yengilliklar ulushi 21 foizni tashkil etmoqda.

Ta'lim va sog'liqni saqlash yo'nalishlarida joriy etilgan soliq chegirmalari ijtimoiy rivojlanishda alohida o'rin tutadi. Oliy ta'lim kontrakt to'lovlari uchun ajratilgan soliq yengilliklari 2020-yilda 1,2 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-

yilda 3,8 trillion so'mga yetdi. 2025-yilda ushbu ko'rsatkich 4,5 trillion so'mga oshdi. Natijada oliy ta'lim bilan qamrov darajasi 2020-yildagi 25 foizdan 2025-yilda 46 foizga ko'tarildi. Sog'liqni saqlash sohasida ham jismoniy shaxslarga berilgan soliq yengilliklari sezilarli ijobiy natijalar berdi. 2023-yilda tibbiy xizmatlar bo'yicha soliq chegirmalari hisobiga fuqarolar ixtiyorida 950 milliard so'm qolgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 1,3 trillion so'mga, 2025-yilda esa 1,7 trillion so'mga yetdi. Bu holat aholining sifatli tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Soliq yengilliklarining tadbirkorlik faoliyatiga ta'siri ham sezilarli bo'ldi. 2020-yilda kichik biznes subyektlari va yakka tartibdagi tadbirkorlar soni 1,3 millionni tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilda ularning soni 2,2 millionga yetib, 69 foizga oshdi. Bu ko'rsatkich soliq yukining kamayishi va daromadlarning iqtisodiy aylanmaga faol jalb qilinishi bilan izohlanadi. Aholining o'rtacha ish haqi ham ushbu davr mobaynida sezilarli oshdi. 2020-yilda o'rtacha oylik ish haqi 2,6 million so'm bo'lgan bo'lsa, 2024-yilda 4,8 million so'mga, 2025-yilning o'rtacha ko'rsatkichlariga ko'ra esa 5,4 million so'mga yetdi. Bu esa besh yil davomida 107 foizlik o'sishni anglatadi. Daromadlarning oshishi va soliq yengilliklarining qo'llanilishi aholi xarid qobiliyatining mustahkamlanishiga olib keldi.

Shu bilan birga, 2025-yilgi tahlillar soliq yengilliklaridan foydalanish samaradorligini yanada oshirish zarurligini ko'rsatmoqda. Xususan, soliq imtiyozlaridan foydalanish huquqiga ega bo'lgan fuqarolarning 23 foizi hali ham bu imkoniyatlardan to'liq foydalana olmayapti. Bu esa raqamlashtirish, avtomatlashtirish va soliq ma'murchiligini soddalashtirish orqali yengilliklardan foydalanish tizimini yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

2025-yil holatiga ko'ra, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha berilayotgan soliq yengilliklarining hududlar kesimidagi samaradorligi ham turlicha namoyon bo'lmoqda. Xususan, Toshkent shahri, Toshkent viloyati, Samarqand va Farg'ona viloyatlarida rasmiy daromadlar yuqori bo'lgani sababli soliq tushumlarining asosiy qismi aynan ushbu hududlarga to'g'ri kelmoqda. 2025-yilning birinchi olti oyi yakunlariga ko'ra, jami jismoniy shaxslar daromad solig'i tushumlarining 38 foizi Toshkent shahri hissasiga to'g'ri kelgan bo'lsa, viloyatlar ulushi o'rtacha 4–8 foiz oralig'ida shakllangan. Hududiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, soliq yengilliklari aholining bandligini oshirishga ham bevosita ta'sir qilmoqda. 2020-yilda rasmiy band aholining soni 13,2 million kishini tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilda bu ko'rsatkich 16,1 million nafarga yetdi. Bu esa besh yil davomida 22 foizlik o'sishni anglatadi. Ayniqsa, norasmiy sektordan rasmiy iqtisodiyotga o'tish jarayonlari soliq siyosatining soddalashtirilishi bilan chambarchas bog'liq bo'ldi.

Soliq yengilliklari aholi jamg'armalariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, jismoniy shaxslarning tijorat banklaridagi omonatlari hajmi 2020-yilda 31 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda 68

trillion so'mga, 2025-yilning o'rtalarida esa 79 trillion so'mga yetdi. Bu ko'rsatkich aholi qo'lida erkin mablag'larning ortib borayotganini va soliq yengilliklari orqali moliyaviy resurslarning ko'payganini ko'rsatadi. Iste'mol bozori ko'rsatkichlari ham ushbu jarayonning ijobiy natijalarini aks ettiradi. 2025-yilda chakana savdo aylanmasi 2020-yilga nisbatan 2,1 baravar oshib, 410 trillion so'mga yetdi. Bunda aholining sof daromadlari oshishi, iste'mol uchun ajratiladigan mablag'larning ko'payishi va soliq yukining yengillashuvi asosiy omillar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shu bilan birga, 2025-yilda raqamli soliq xizmatlaridan foydalanuvchilar soni ham keskin ortdi. Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, "Soliq" mobil ilovasidan foydalanuvchilar soni 2020-yilda 1,5 million bo'lgan bo'lsa, 2025-yilda 6,7 millionga yetgan. Bu esa fuqarolarning soliq tizimiga bo'lgan ishonchi oshganini va soliq imtiyozlaridan foydalanish jarayonlari soddalashganini ko'rsatadi. 2025-yil holatida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha qo'llanilayotgan soliq yengilliklari aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, iqtisodiy faolligini rag'batlantirish, iste'mol va investitsiya imkoniyatlarini kengaytirish orqali mamlakatning umumiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim omil sifatida shakllanmoqda.

Bundan tashqari, xalqaro tajriba ham jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha soliq yengilliklarining ijtimoiy ahamiyatini tasdiqlaydi. Rivojlangan davlatlarda, jumladan Germaniya, Fransiya va Janubiy Koreyada daromad solig'i bo'yicha differensial yondashuv qo'llanilib, kam daromadli qatlamlar uchun soliq yukining kamaytirilishi ijtimoiy tenglikni ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbekistonda ham bu tajribalarni bosqichma-bosqich joriy etish orqali aholining zaif qatlamlarini yanada samarali qo'llab-quvvatlash imkoniyati mavjud. 2025-yil davomida jismoniy shaxslar daromad solig'i ma'murchiligida amalga oshirilgan islohotlar natijasida soliq bazasi kengayib, soliq to'lovchilar soni 6,4 million nafardan 7,1 million nafarga yetdi. Bu esa 11 foizlik o'sishni ko'rsatadi. Ayniqsa, elektron deklaratsiya topshirish tizimining keng joriy qilinishi va raqamli nazorat mexanizmlarining takomillashuvi soliq tushumlarining shaffofligini oshirdi.

Shuningdek, soliq yengilliklarining demografik ko'rsatkichlarga ta'siri ham muhim omil sifatida ko'rilmqda. Xususan, oilaviy daromadlarning ortishi natijasida 2020–2025-yillar davomida aholi jon boshiga to'g'ri keladigan real daromadlar 1,7 baravarga oshgan. Bu esa turmush sifati yaxshilanishi, uy-joy xarid qilish imkoniyatlarining kengayishi va uzoq muddatli moliyaviy rejalashtirish ko'rsatkichlarining yaxshilanishiga olib keldi. Soliq siyosatini takomillashtirish jarayonida jismoniy shaxslarga beriladigan maqsadli soliq yengilliklari ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim vosita bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, yosh oilalar, nogironligi bo'lgan shaxslar, ta'lim olayotgan talabalar va tibbiy xarajatlari yuqori

bo'lgan fuqarolar uchun berilayotgan yengilliklar aholining iqtisodiy himoyasini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, 2020–2025-yillar davomida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha olib borilgan islohotlar va qo'llanilgan soliq yengilliklari davlat budjeti barqarorligini ta'minlash, aholi daromadlarini oshirish, rasmiy bandlikni kengaytirish va ijtimoiy farovonlikni mustahkamlashda muhim natijalarni yuzaga keltirdi. Bu esa mazkur yo'nalishdagi islohotlarni yanada chuqurlashtirish va mavjud mexanizmlarni zamonaviy iqtisodiy talablar asosida takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – Lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O'zbekiston Respublikasining 2020–2025-yillardagi ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari. – Toshkent, 2025. – 256 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Davlat budgetining ijrosi to'g'risidagi yillik hisobotlar va parametrlar (2020–2025-yillar). – Toshkent, 2025. – mof.uz.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank tizimida jismoniy shaxslarning omonatlari va aholi daromadlari tahliliy axborotnomasi. – Toshkent, 2025.
5. Joseph E. Stiglitz, Mark Pieth. Overcoming the Shadow Economy: Taxing and Regulating Legitimate and Illicit Flows // Journal of Financial Compliance. – 2021. – Vol. 5. – No. 2. – P. 112–124.
6. A. V. Vahobov, A. S. Jo'rayev. Soliqlar va soliqqa tortish: darslik. – Toshkent: Sharq, 2020. – 448 b.